

PSIHOLOGIA SUPERSTIȚIEI

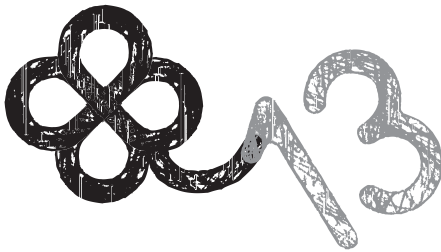
PSIHOLOGIA
PENTRU
TOTI
PPT

COLECȚIE COORDONATĂ DE
Simona Reghintovschi

STUART A. VYSE

DEȚINĂTOR AL PREMIULUI WILLIAM JAMES

PSIHOLOGIA SUPERSTIȚIEI

TRADUCERE DIN ENGLEZĂ DE
Anacona Mîndrilă-Sonetto

PSIHOLOGIA
PENTRU
TOȚI

EDITORI

Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL

Magdalena Mărculescu

REDACTOR

Raluca Hurduc

DESIGN

Alexe Popescu

DIRECTOR PRODUCȚIE

Cristian Claudiu Coban

DTP

Răzvan Nasea

CORECTURĂ

Rodica Petcu
Eugenia Ursu

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
a României**
VYSE, STUART A.

Psihologia superstiției / Stuart A.

Vyse ; trad.: Anacaona Mîndrilă-Sonetto.

- București : Editura Trei, 2012

ISBN 978-973-707-580-2

I. Mîndrilă-Sonetto, Anacaona (trad.)

159.96

ISBN 978-973-707-580-2

Titlul original: *Believing in Magic.*

The Psychology of Superstition

Autor: Stuart A. Vyse

Copyright © 1997 by Oxford
University Press

Copyright © Editura Trei, 2012
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București

Tel./Fax: +4 021 300 60 90

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

Studentilor mei, de la care am învățat foarte mult

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
<i>Mulțumiri</i>	13
1 Credința în magie	15
2 Persoana superstițioasă	50
3 Superstiția și coincidența	106
4 Gândirea superstițioasă	159
5 Copilul care crește superstițios	233
6 Este superstiția anormală, irațională sau nici una, nici alta?	282
7 O concepție magică despre lume	325
<i>Încheiere</i>	364
<i>Note</i>	367
<i>Bibliografie</i>	392

PREFAȚĂ

Îmi doream de cel puțin douăzeci și cinci de ani să scriu o carte, dar până nu demult nu mi-aș fi putut imagina că va fi cartea aceasta. Ideea a apărut pe neașteptate însă, odată adoptată, a devenit într-un tot logică. Superstiția și credința în paranormal sunt trăsături obișnuite ale vieții moderne și par să nu se afle câtuși de puțin în pericol de dispariție. Subiectul este interesant în sine pentru mulți oameni, iar în cazul meu a fost suficient de stimulator pentru a mă susține de-a lungul câtorva ani de scris. Dar, mai important: această carte mi-a dat prilejul de a spune ceva nou despre originea credințelor și acțiunilor superstițioase și de a-mi împărtăși unele concepții cu privire la comportamentul uman și societatea umană.

În realizarea acestui proiect, m-am concentrat pe trei obiective. În primul rând, am oferit o descriere psihologică a comportamentului superstițios — cum îl dobândesc oamenii și de ce persistă. Au apărut anterior câteva cărți pe această temă și pe altele înrudite, însă ele nu au avut beneficiul bogăției de cercetări contemporane pe aceste subiecte.¹ În al doilea rând, am folosit

superstițiile ca mijloc de a le prezenta cititorilor știința psihologiei. Psihologia este bine-cunoscută ca profesie dedicată tratării problemelor comportamentale și emoționale, dar mai puțini oameni sunt familiarizați cu psihologia ca știința comportamentului cotidian, nepatologic. Ocupându-mă de primul meu obiectiv, am prezentat mai multe sectoare ale științei comportamentului uman pentru a demonstra ce poate face știința atunci când cercetătorii își concentrează atenția asupra unei caracteristici a experiențelor noastre obișnuite. În sfârșit, descriu rolul superstiției în lumea contemporană și prezint unele idei despre cum ar trebui să reacționăm la ea.

Având în minte aceste obiective, am adoptat trei strategii pentru elaborarea acestui volum. În primul rând, pentru a răspunde nevoilor unei game largi de cititori, am ales un stil de scris care nădăjduiesc să fie clar, antrenant și despuiat în cea mai mare parte de jargonul psihologic. În al doilea rând, am redus intenționat accentul pus pe teoria psihologică. Cercetătorii din psihologie își abordează adeseori investigațiile prin prisma unui anumit punct de vedere teoretic, ceea ce influențează întrebările pe care le pun și concluziile pe care le trag. În loc să-l implic pe cititor în controverse teoretice care nu ajută la înțelegerea psihologiei superstiției, mi-am limitat discuțiile teoretice și am încercat să prezint materialul în mod echilibrat, prin prisma unor tradiții teoretice diferite. În al treilea rând, am inclus toate sursele și dovezile susținătoare, obligatorii pentru un volum academic, însă acest material este ascuns în note care pot fi ignorate fără niciun pericol. Psihologii, studenții și alți cititori interesați, aflați în căutarea unor materiale mai avansate și a trimiterilor la sursele primare, le vor găsi la sfârșitul cărții.

O scurtă perioadă, cu mulți ani înainte de a-mi începe cariera de psiholog, am avut șansa de a fi studentul

romancierului american John Gardner. Era la începutul anilor 1970 și, la vremea respectivă nutream, ca student la facultatea de filologie, visul de a fi scriitor. Gardner era un om sclipitor și ambițios, despre care se spunea că a umplut cu pagini de manuscris camere întregi din casa lui. Când ne vorbea despre scris, adopta un ton rugător și repeta adesea o frază pe care n-am uitat-o: „Scrieți ca și cum soarta lumii ar depinde de asta — căci depinde“.

Mă întrebam mereu cum reușește să spună acest lucru cu o mină serioasă. Ne aflam, firește, la sfârșitul epocii Vietnam și în afara sălilor de curs ne testam zilnic tăria convingerilor. Însă, în ciuda talentului și a succesului său, nu reușeam să înțeleg cum ar putea să creadă că romanele lui ar avea puterea de a salva lumea. Ulterior a scris un volum de critică intitulat *On Moral Fiction*², și atunci am început să înțeleg. Voia doar să spună că scriitorii trebuie să evite tratarea nihilistă și excesivă a unor subiecte mărunte, lucru atât de răspândit în ficțiunea contemporană, și să dea scrisului lor moralitate — nu în sensul de a prezenta un mesaj social sau religios, ci în sensul de a ne testa convingerile și valorile, în interesul progresului uman. Mijlocul de exprimare folosit de Melville și Joyce e prea important pentru a constitui o simplă distracție.

Oamenii de știință și cei din mediul academic se confruntă cu o provocare similară. Pentru publicul larg, o mare parte a lucrărilor lor pare esoterică și ne semnificativă. Vocabularul profesional și cel tehnic fac ca scrierile științifice să fie inaccesibile cititorului neinstruit, iar obiectul de studiu pare adesea să aibă valoare practică foarte redusă sau chiar niciuna. Firește, de cele mai multe ori, lucrurile nu stau așa. Subiectele studiate au deseori o mare relevanță socială, dar celor aflați cel mai aproape de subiect le este greu uneori să le prezinte oamenilor din afara comunității cercetătorilor

semnificația de ansamblu a lucrării lor. Cartea de față reprezintă o încercare modestă de a face tocmai acest lucru.

Iulie 1996
Westerly, Rhode Island

S.A.V.

MULȚUMIRI

Scrisul este un demers solitar, dar lucrând la această carte am beneficiat de ajutorul multor prieteni și al multor străini. Câțiva colegi din corpul didactic al Colegiului Connecticut au revizuit unele secțiuni ale manuscrisului ori mi-au recomandat materiale — între aceștia, Kenneth Bleeth, John Burton, Ann Sloan Devlin, Eugene Gallagher, Donald Peppard și Jefferson Singer. Studenții mei David Albert, Susan Dutton, Michelle Hylan, Denise Nelligan și Gail Sulser au îndeplinit rolul de asistenți de cercetare, iar Ruth Heltzer, Adair Kendrick, Benjamin Tuck, Alan Tuerkheimer și Craig Wilkinson au colaborat la cercetările legate de superstiție. Mai mulți oameni mi-au oferit materiale valoroase pentru carte ori m-au ajutat să adun material, între aceștia numărându-se Ed Duckworth de la *Providence Journal-Bulletin*, Mark Simon, redactorul publicației *Thoroughbred Times*, Linda Souyak, bibliotecară la *Daily Racing Form*, Susan Tien, Arthur F. Vyse al III-lea, Keith R. Vyse, Norma M. Vyse și Stephen Weiner. Aș dori să-i mulțumesc, de asemenea, lui Nancy MacLeod pentru ajutorul oferit la un mare număr de lucruri.

Colegiul Connecticut a sprijinit acest efort în diferite moduri, dar sunt recunoscător în mod deosebit pentru două concedii sabatice și pentru mai multe subvenții R.F. Johnson pentru dezvoltare, dedicate cadrelor universitare.

O carte de acest fel n-ar fi putut fi scrisă fără apelul la bibliotecă; în semn de recunoaștere a tuturor celor care muncesc la întreținerea acestor instituții minunate, aș dori să mulțumesc bibliotecilor pe care le-am folosit. Aflat în concediu sabatic la Universitatea Harvard, am lucrat atât în Biblioteca de psihologie a Sălii William James, cât și în Biblioteca Widener și am folosit, de asemenea, Biblioteca Adams a Colegiului Rhode Island. Am găsit surse în câteva biblioteci publice, între care bibliotecile municipale din New London, Connecticut, Providence, Rhode Island și Westerly, Rhode Island. Am mai folosit secțiunea principală și pe cea a artelor aplicate a Bibliotecii Publice New York. Desigur, cea mai mare parte a muncii s-a desfășurat la Biblioteca Shain a Colegiului Connecticut și, cu toate că am fost ajutat de numeroși membri ai personalului, Helen Aitner și Ashley Powell Hanson, bibliotecari responsabili de împrumuturi între biblioteci, Brian Rogers, bibliotecarul responsabil de colecții speciale, și Peter Berris, coordonatorul de materiale audiovizuale, merită mulțumiri speciale.

Joan Bossert, redactorul meu de la Oxford University Press, a fost de la început o susținătoare entuziastă și redactarea ei pricepută a îmbunătățit semnificativ calitatea acestui volum. Christine Cipriani, redactor de carte la Oxford, a rafinat și mai mult produsul final. Pentru orice greșală rămasă, răspunderea îmi aparține.

În sfârșit, vreau să mulțumesc familiei mele și prietenilor mei pentru sprijin. Mulțumiri speciale soției mele, Judith, și copiilor mei, Graham și Emily, pentru răbdarea și încurajările lor pe parcursul acestui proces îndelungat.

1

CREДИНȚA ÎN MAGIE

„Concepțiile de tip *mana* [magice] sunt atât de frecvente și atât de larg răspândite, încât ar trebui să ne întrebăm dacă nu ne confruntăm cu o formă de gândire permanentă și universală care, fiind o funcție a unei anumite situații a minții în fața lucrurilor, trebuie să apară de fiecare dată când există această situație.“

— Claude Lévi-Strauss

Când vine vorba de lovirea mingii de baseball cu bâta, Wade Boggs e expert. Jucătorul de la a treia bază a echipei New York Yankees a câștigat de cinci ori titlul Ligii Americane ca executant și este singurul jucător din secolul XX care a înregistrat două sute de lovituri reușite în șapte sezoane consecutive.¹ Aflat în poziția de lovire, Boggs e unul din cei mai metodici jucători din baseball. Bine înțepenit pe picioare în partea stângă a terenului, se apleacă în față, anticipând aruncarea mingii, și

țintuiește baza de aruncare cu o privire fixă, dură. Băta lui e ridicată peste umărul stâng și vibrează tot mai rapid când aruncătorul își începe mișcarea. Când mingea pornește în sfârșit spre punctul de lovire, o dâră translucidă pe un câmp verde, el îi cântărește traiectoria cu o acuratețe instantanee și-și ajustează poziția și mișcarea de pendulare, ca s-o întâmpine. Rareori încearcă să lovească o minge prost lansată și nu lovește niciodată la prima aruncare, fie ea bună sau rea. Când scorul este strâns și soarta meciului delicată, poate lăsa să treacă o duzină de aruncări înainte de a lansa în sfârșit mingea în joc. Iar când lovește (în medie, aproximativ la fiecare a treia ocupare a poziției de lovire), poate să trimită mingea după voie: să lanseze un proiectil fulgerător spre o porțiune de teren neprotejată de pe latura scurtă, din dreapta, a centrului terenului sau să facă mingea să sfredelească aerul și să dispară într-un colț umbrat al jumătății stângi a terenului. Menit să se alătore celor mai respectate personalități din istoria baseballului, Boggs este unul dintre cei mai măreți executați ai loviturilor din câți au jucat vreodată acest sport.

Ne-am putea aștepta ca acest viitor membru al Hall of Fame să emane un aer de încredere în sine, să înțeleagă ce forțe controlează mișcarea mingii și să fie un maestru, cu gândirea clară, în ceea ce Ted Williams numește „știința lovirii mingii”². În mod surprinzător, lucrurile nu stau așa. La fel ca în cazul multor alora din profesia lui, viața lui Wade Boggs e plină de superstiții. Crezând că lovește mai bine după ce a mâncat carne de pui, mănâncă pui în fiecare zi, de cel puțin douăzeci de ani. Mai mult chiar, e atât de priceput la prepararea cărnii de pui, încât și-a publicat rețetele preferate într-o carte de bucate.³ După ce a mâncat, Boggs începe un ritual ante-meci care durează cinci ore și include excentricități, cum ar fi încheierea exercițiilor de încălzire

prin pășirea pe a treia bază, pe a doua și pe prima, efectuarea a doi pași în boxa de antrenament a bazei întâi și sprintarea până la adăpostul jucătorilor din exact patru pași. Când iese pe teren alergând, nu pășește niciodată pe linia loviturilor libere, dar la întoarcerea în adăpost pășește de fiecare dată pe ea. La ora 19:17 fix face ture de alergare pe terenul exterior, iar când ocupă în cele din urmă poziția de lovire, desenează pe pământ cu bâta litera ebraică *chai*⁴. Boggs a explicat motivația rutinei sale complexe afirmând: „Nu-mi plac surprizele. Mă confrunt destul cu lucruri neașteptate când lovesc; n-am nevoie și de altele.”⁵

* * *

La fel ca Wade Boggs, trăim cu toții într-o lume a nesiguranței. Unele dintre evenimentele critice din viața noastră sunt complet imprevizibile și, atunci când se produc, absolut neașteptate. Să luăm problema bolilor. În ciuda progreselor substanțiale pe care le-am făcut în înțelegerea celor mai răspândite afecțiuni, fiecare dintre noi este o posibilă victimă. Bolile cardiace sunt ucigașul cel mai răspândit, justificând 33% din toate decesele, urmate de cancer, cu 24%, și de accidentul vascular cerebral, cu 7%.⁶ Ținând pasul cu rezultatele cercetărilor actuale putem afla care sunt „factorii de risc” asociați cu fiecare boală; putem chiar să ne îmbunătățim șansele de a rămâne sănătoși. Numeroase variabile importante rămân însă mai presus de controlul nostru. Bolile cardiace, de exemplu, depind parțial de factorii genetici; dacă unul dintre părinții tăi a făcut un infarct, ai o probabilitate mai mare de a face și tu unul. Poți să-ți fortifici inima prin exerciții fizice și să-ți menții vasele de sânge curate prin respectarea unei alimentații sănătoase, dar nu poți elimina acea fracțiune de risc crescut, determinată de moștenirea ta genetică.

Cauzele multiple ale bolilor, unele cunoscute, altele necunoscute, fac imposibilă anticiparea sorții medicale a unui individ anume. Mulți dintre noi avem prieteni care sunt supraponderali, detestă exercițiile fizice și continuă să dea curs pasiunii lor pentru alimente grase, țigări și alcool și trăiesc până la o vârstă de invidiat. Invers, am auzit de asceți care, asemenea lui Jim Fixx, scriitor și mare iubitor al alergărilor, mor de infarct când par să aibă o sănătate înfloritoare.⁷ Și boala e doar un exemplu al nesiguranței din viața noastră cotidiană. Ne asumăm diferite riscuri când șofăm, când facem investiții financiare, când ne schimbăm locul de muncă sau când ne îndrăgostim. Consecințele acțiunilor noastre pot fi fericite, triste sau nici una, nici alta, dar rareori sunt previzibile.

Nesiguranța e o trăsătură inevitabilă a experiențelor umane și oamenii o abordează în maniere diferite. Unii par să tânjească după ea. Atrăși de fiorul plăcut al riscului, joacă jocuri de noroc, conduc cu viteză, fac parașutism sau consumă droguri. Pe alții, nesiguranța îi schilodește. Incapacitatea noastră de a ne acomoda la întâmplările aleatorii din viață poate duce la o varietate de probleme psihologice, între care abuzul de substanțe, fobiile și depresia. Dar cei mai mulți dintre noi ne înscriem undeva între cele două extreme. Reușim să supraviețuim aspectelor impredictibile și incontrollabile ale vieții noastre evitând acele riscuri pe care le putem evita și găsind modalități de a le face față celor inevitabile. Unii reușesc să facă acest lucru relativ ușor. Acești raționaliști și fataliști par înzestrați constituțional să învingă caracterul nedeterminat al întâmplărilor cotidiene. Ei nici nu caută sprijin în exterior pentru șuturile vieții, nici nu văd semne vizibile că ar fi răniți. Alții găsesc explicații în credințe religioase sau într-o filosofie personală. Însă numeroși oameni, dintre care mulți sunt

rezonabili în privința altor aspecte ale vieții lor, reacționează la nesiguranță prin comportamente sau acțiuni superstițioase.

Superstițiile jucătorilor de baseball sunt legendare, făcând parte din subcultura caracteristică lor, în egală măsură ca și săculeții cu sacâz și mestecatul tutunului. Ei se tem de cobe, poartă șosete norocoase și-și pun credința în puterea „șepcilor de alergare”.⁸ Dar superstițiile nu apar numai la sportivi. Numeroși oameni — cei mai mulți dintre noi, de fapt — nutresc credințe iraționale și superstițioase. Spre exemplu, se crede la scară largă că poziția stelelor în momentul și locul nașterii individului contribuie la determinarea sănătății sale, a trăsăturilor fizice, a personalității și a destinului. Deși dovezile nu sprijină validitatea astrologiei, milioane de americani cred în ea.⁹ De asemenea, mulți oameni poartă talismane norocoase sau practică acțiuni simple, cum ar fi bătutul în lemn sau încrucișarea degetelor, despre care speră că vor ține la distanță ghinionul și vor atrage norocul. În societatea noastră occidentală, avansată din punct de vedere științific, acest comportament pare paradoxal. Ceea ce știm despre lumea naturii ne spune că e imposibil ca aceste semne și gesturi să influențeze evenimentele spre care sunt îndreptate și totuși superstiția este extrem de frecventă, dacă nu chiar universală.

Această formă populară de comportament irațional constituie o provocare la adresa psihologiei contemporane. De ce e atât de răspândit comportamentul superstițios? Cum se constituie și se întreține acest comportament? Există o personalitate superstițioasă? De multe ori, fenomenele din laboratorul de psihologie sunt foarte îndepărtate de complexitatea necontrolată a lumii exterioare, iar în acest caz prăpastia pare deosebit de mare. Deși niciun adevăr psihologic simplu nu poate explica diferite practici precum numerologia,

psihokinezia și folosirea talismanelor norocoase, psihologia modernă poate să explice multe din superstițiile noastre foarte răspândite. În capitolele ce urmează vom vedea că superstițiile nu sunt anormale. Ele sunt de fapt un rezultat, în mare măsură previzibil, al proceselor ce controlează învățarea și cogniția umană. Mai mult chiar, unele dintre caracteristicile care ne-au făcut să devenim specia dominantă pe Pământ sunt chiar cele care ne fac superstițioși. Vom mai afla și că, deși este o parte firească a naturii umane, superstiția poate fi evitată. În multe cazuri putem și ar trebui să întreprindem acțiuni mai raționale. Nădăjduiesc că această carte îi va ajuta pe cititori să-și înțeleagă propria iraționalitate și să-i îndemne pe un drum mai drept.

SUPERSTIȚIE ȘI CULTURĂ

Înainte de a examina factorii psihologici răspunzători de apariția și persistența comportamentului superstițios, aș vrea să plasez acest subiect într-un context mai cuprinzător. Deși au început să studieze superstiția înainte de începutul secolului XX, psihologii au înregistrat prea puține progrese înainte de anii 1950. Cu mult înainte de aceasta, antropologii s-au luptat să identifice originea superstiției (sau a ceea ce ei numesc mai des *magie*) și s-o diferențieze de religie, pe de o parte, și de știință, pe de altă parte. Deși metodele etnologiei și ale antropologiei sociale sunt foarte diferite de cele ale psihologiei experimentale, aceste încercări reprezintă primul pas spre înțelegerea psihologiei superstiției.

MAGIE ȘI RELIGIE

Aproape de la început, magia și religia au fost strâns împletite. Șamanul este deseori și conducător spiritual, și persoana care aduce ploaia când e nevoie de ea.¹⁰ Primii preoți din Egiptul Antic, din Roma și Grecia Antică foloseau magia pentru a inspira credința maselor. Ei făceau statuile să plângă și făcliile să ardă în permanență în mormintele sfinților. Biblia relatează povestea profetului evreu Aaron, care „și-a aruncat toiagul jos în fața faraonului și în fața slujitorilor acestuia, și toiagul s-a transformat în șarpe”.¹¹

În Statele Unite, înlăturarea bolilor sau a invalidităților cu ajutorul „vindecării prin credință” este asociată cu grupurile creștine fundamentaliste, dar ea are o tradiție mult mai îndelungată în Biserica romano-catolică. Pelerinii suferinzi au călătorit deseori în diferite locuri din Europa și America de Nord în care credeau că pot fi obținute vindecări miraculoase. Unul dintre cele mai renumite locuri este altarul de la Lourdes, din Franța, unde au venit mii de oameni ca să se scalde în apele de izvor tămăduitoare. Până în prezent, Biserica a atestat șaizeci și cinci de vindecări miraculoase.¹² În plus, când evaluează candidații la canonizare, Vaticanul le cere posibililor viitori sfinți să fi făcut un miracol, de regulă o vindecare inexplicabilă.¹³ Această împletire a magicului cu spiritualul a făcut ca antropologilor să le fie deosebit de greu să le diferențieze, în parte fiindcă a existat prea puțin acord în ceea ce privește termenii.

Când vorbim de magie, ne referim de regulă la iluzii de scenă sau la *prestidigitatie*. Reprezentația magicianului este alcătuită din „trucuri” și, între artist și public, există înțelegerea că spectacolul nu implică nimic supranatural. Nimeni nu este mai conștient de acest